

ՌՈՍՏՈՄ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ԿԵՐՊԱՐԸ ԱԿՍԵԼ ԲԱԿՈՒՆՑԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Հոդվածը ներկայացվել է 05.09.2020 թ., գրախոսվել է 10.10.2020 թ.,
ընդունվել է տպագրության 01.12.2020 թ.

Սույն հոդվածի խնդրո առարկան ուսումնասիրության չի արժանացել, ինչն ինքնին հասարակում է հոդվածի **արդիականությունը**: Հոդվածի **նպատակն** է ուսումնասիրել Ռոստոմի Թումանյանի գեղարվեստական կերպարի և իրականության կապը: Մեր **խնդիրն** է բացահայտել Ռոստոմի կերպարի միտումնավոր գեղարվեստականացումը Բակունցի ապրած ժամանակի գաղափարախոսական լույսի ներքո: Հոդվածում կիրառել ենք **պատմական** և **հերմենևտիկայի** մեթոդները: Հոդվածի **գիտական նորույթը** իրական Ռոստոմի և Բակունցի կերպած չարագործ կուլակի գեղարվեստական կերպարի հակասության բացահայտումն է:

Հիմնաբառեր¹ Մարցի կալվածք անտառապահ, անտառը թալանող վաշխառուներ, շահերի բախում և հակակրանք, ժողովրդական զրույցներ, կոլեկտիվացման ժամանակաշրջան, կուլակի կերպար:

Ռոստոմի գեղարվեստական կերպարի բակունցյան առաջին անդրադարձը «Օձի բերանից» վերնագրված ակնարկն է, որ տպագրվել է «Խորհրդային Հայաստան» օրաթերթի 1928 թ. հուլիսի 22–ի թիվ 170 համարում: Երկու տարի անց՝ 1930 թ.–ին, «Կարմիր արև» դասագրքում Բակունցը կրկին տպագրել է այս ակնարկը, սակայն որոշ խմբագրումներ ու կրճատումներ կատարելով: Ինչպես նկատել է Ռ. Իշխանյանը, «դասագրքում եղած փոփոխումները գեղարվեստական արժեք չունեն, այլ մանկավարժական նկատառումներով արված կրճատումներ, լրացումներ և փոփոխումներ են»⁷⁶:

Ռ. Իշխանյանը գրում է, որ «Վանքապատկան հողերին վերաբերող՝ այս ակնարկում արձարծված խնդիրը նյութ է դարձել Բակունցի բեմագրով 1930 թ. հան-

⁷⁶ Բակունց Ա., Երկեր չորս հատորով, հտ. 2, Ե., 1979, էջ 687:

ված «Ան թևի տակ» (նախապես՝ «Ազդանշան ջրվեժի մոտ») շարժանկարի համար (բեմադրող՝ Պ. Բարխուդարյան, նկարահանող՝ Ա. Ստանկե)»⁷⁷: Սակայն Ակսել Բակունցի երկերի՝ Ռ. Իշխանյանի աշխատասիրությամբ կազմված գիտական հրատարակության քառահատորում այն տեղ չի գտել:

Փաստորեն՝ Ռոստոմի կերպարի երկրորդ անդրադարձը վեց մասից կազմված կինոսցենարն է, որ մինչև վերջերս անտիպ էր, և որը 2009 թ.-ին տպագրել է Դավիթ Գասպարյանը «Խաչի ստրուկները» վերնագրով⁷⁸:

Մինչ նշված երկերի մեկնաբանությանն անցնելը հարկ է փաստել, որ դրանք գրելու տարիներին՝ 1926–1931 թթ.-ին, Ա. Բակունցն աշխատել է Խորհրդային Հայաստանի հողժողկոմատի հողվարչության պետի տեղակալի պաշտոնում, որը կուսակցական պաշտոն էր: 1927 թ.-ի դեկտեմբերին ՀամԿ(բ)Կ 15-րդ համագումարում որոշում ընդունվեց գյուղատնտեսության մեջ իրականացնելու կոլեկտիվացում: 1928 թ.-ին սկսվեց կոլեկտիվացման գործընթացը, որին ակտիվորեն ներքաշվեցին չքավորները, իսկ կուլակները շարունակում էին մենատնտեսություն վարել: Բակունցը, լինելով կուսակցական պաշտոնյա, տուրք է տվել իր ժամանակի գաղափարախոսությանը. դա արտահայտվել է նաև հետագայում նրա հարցաքննության մեջ տրված ցուցմունքում. «Կոլեկտիվացման հարցի կապակցությամբ ես հիշում եմ այն փաստը, որ Չարենցը գնացել էր ՀԿ/բ/Կ Կենտկոմի նախկին քարտուղար ընկ. Կոստանյանի մոտ և խիստ վրդովվել է Հայաստանում անցկացվող կոլեկտիվացումից, ասելով, որ կուսակցությունը Հայաստանում կիրառում է մուկովյան օրինակներ, կործանում է գյուղական աշխատասեր տնտեսությունները և գյուղացիներին հասցնում սովամահության: Իմ հայացքներն այդ ժամանակ մոտ էին աջերի դիրքերին»⁷⁹:

Այս գաղափարական մթնոլորտում Բակունցը ստեղծել է չարագործ կուլակի գրական կերպար՝ հանիրավի անտեսելով Ռոստոմի՝ Ամենայն հայոց բանաստեղծի եղբայրը լինելու հանգամանքը:

«Օձի բերանից» ակնարկում անդրադարձ է եղել Մարցի վանքապատկան կավածքին, որի կառավարիչները ներկայացվում են որպես դաժան կուլակներ: «Աղա Դարչո, Մարտիրոս, կուրթանեցի Տիգրան, Շահ Աբասով, Ռոստոմ,— ահա Մոսկոբի գյուղերում թագավորած դինաստիան: Սրանցից ամեն մեկը տարբեր ձևով էր գջլում, մեկը մյուսին գերազանցում էր շահատակության, ծեծի ու բանտարկության չափի մեջ: Բոլորն էլ ծեծել են, քիթ ու պռունգ ջարդել, անհնազանդ շինականին սոված, ծարավ գոմում պահել»,— գրում է Բակունցը⁸⁰: Ապա շարունակում է ակնարկը՝ հատկապես վատ ներկայացնելով Ռոստոմի կերպարը. «Ռոստոմի տիրապետության օրոք մահակը վերացավ և նրան փոխարինեց պլստուն կազակներից վերցրած պլետը, որով ծեծում էին մարմնի բաց մասերին՝ թիկունքին, ուսերին, ոտ-

⁷⁷ Անդ, էջ 689:

⁷⁸ Տե՛ս Գասպարյան Դ., Ակսել Բակունց, Երևան, 2009, էջ 347–377:

⁷⁹ Անդ, էջ 209:

⁸⁰ Բակունց Ա., Երկեր չորս հատորով, հտ. 2, Երևան, 1979, էջ 435:

քերին: Ռոստոմը, որ դինաստիայի վերջին ներկայացուցիչը եղավ, «հանցավորին» կապել էր տալիս սյունին և ծեծում այնքան, մինչև պլետի կոթը ցավեցներ իր ձեռքը, որից հետո պլետը հանձնում էր իր շքախմբից որևէ մեկին»⁸¹:

Ռաֆայել Իշխանյանն այս ակնարկի ծանոթագրության մեջ գրում է. «Վանքապատկան հողերի հիշատակված կառավարիչները՝ Աղա Դարչո, Մարտիրոս, կուրթանեցի Տիգրան, Շահ-Աբասով, Ռոստոմ, իրական անձինք են: Վերջինը Հովհ. Թումանյանի եղբայրն է՝ Ռոստոմ Թումանյանը (1872–1915 թթ.): Մենք զրուցել ենք Ռոստոմի դստեր՝ Վարսենիկ Թումանյանի հետ: Նա Բակունցի ակնարկում իր հոր մասին գրվածի դեմ մի շարք լուրջ առարկություններ էր անում: Հովհաննես Թումանյանը գյուղում ապրող իր եղբայրների բաժանության առթիվ 1908 թ. Տփղիսից Դսեղ գրել է նամակ, որի մեջ կան Ռոստոմին վերաբերվող բնութագրումներ. դրանցից որոշ պատկերացում կարելի է կազմել Ռոստոմի բնավորության այնպիսի գծերի մասին, որպիսիք, համապատասխան պայմաններում (վերատեսչի պաշտոն և այլն) զարգանալով, կարող էին մոտենալ ակնարկում նկարագրված Ռոստոմի հատկանիշներին. թեև հիմք կա մտածելու, որ այդ հատկանիշները ակնարկում չափազանցված են»⁸²:

Հարկ է փաստել, որ Բակունցն անձամբ է այցելել Մարց գյուղ. այս գյուղի պատմության հեղինակ Ռ. Ափիցարյանը գրում է. «Բակունցի «Օձի բերանից» ակնարկի «Չատի բիծան Սև Արզումանի տղա Խաչատուրն է, որի տանն էլ հյուրընկալվել է Ակսել Բակունցը»⁸³:

Թեև Բակունցին ևս անհավատալի են թվացել Չատի բիծու պատմածները, սակայն իր կուսակցական ու պաշտոնական դիրքերից ելնելով՝ գրել է այս ակնարկը՝ ի ցույց դնելով հողը գյուղացուն հանձնելու, նաև կոլեկտիվացման արդարացիությունը. «Չատի բիծու պատմածից շատ բան ինձ անհավատալի էր, միամիտ առասպել վաղուց անցած այն ժամանակներից, երբ սպիտակ պախրաները լումնյակ գիշերներին խոտ պոկելով, իրար պոզահարելով անցնում էին այն անտառներով ու ձորերով, ուր հիմա շեն ու բարեկեցիկ գյուղեր կան ու ձորի միջով էլ օձապտույտ կեռամաններով վագոններն են անցնում, որպես ուլունքի շարան»⁸⁴: Բակունցի նպատակն այստեղ ևս բացահայտ է. մերժել հինը՝ փառաբանելով խորհրդային ժամանակները:

Այս նկատառումով էլ Բակունցը խտացրել է գույները՝ ի դեմս Ռոստոմի ստեղծելով դաժան մարդու կերպար. «Եթե մեկը դաժան է, նրա մասին ասում են, որ «Ռոստոմ մարդ» է»⁸⁵: Այդ չափազանցությունը այնքան է սրված, որ Ռոստոմն ու նրա շրջապատի մարդիկ ներկայացվում են անգամ որպես մարդասպաններ. «Ռոստոմի ժամանակ նրան հետևող ձիավորներից ամեն մինը մի պրիստավի ուժ

⁸¹ Անդ:

⁸² Անդ, էջ 688:

⁸³ Ափիցարյան Ռ., Մարց, Երևան, 2015, էջ 63–64:

⁸⁴ Բակունց Ա., Երկեր չորս հատորով, հտ. 2, էջ 433:

⁸⁵ Անդ, էջ 437:

և իշխանություն ուներ, որովհետև կարողանում էր ծեծել ում ցանկանար, բանտարկել և նույնիսկ սպանել»⁸⁶:

Սա պարզապես ծայրահեղ սուտ է: Իրականում Ռոստոմի նախորդ կառավարչի՝ Սարգիս Սահակյանի, հետագայում նաև Ռոստոմի դեմ հարուցվել են քրեական տարբեր գործեր, կատարվել են քննություններ: Եթե Սարգիս Սահակյանի նկատմամբ հարուցված գործում հայտնաբերվել է պակասորդ, որի համար վերջինս դատապարտվել է, ապա Ռոստոմն այս ընթացքում եղել է կառավարչի օգնական և արդարացվել է: Հետագայում՝ կառավարիչ եղած ժամանակ, Ռոստոմը մի քանի անգամ ևս արդարացվել է: Հիշյալ քրեական գործերի նյութերը պահպանվում են ՀՀ ազգային արխիվում⁸⁷:

Ապա շարունակության մեջ Ակսել Բակունցը գրում է. «Անմարդի խոսք չի լինի՝ կնանոց ոտնաշորն էլ էին տանում... Էնքան անիրավ էին: Տախտակը ծակել էին, մեր վիզը գցել, մեր գլխին էլ պոպոք կոտրում...»⁸⁸:

Ակսել Բակունցի ակնարկի գաղափարական հարցադրումների դիրքերից լիովին ընկալելի է այն, որ հեղինակը սկսում է Մարցի առաջին կառավարիչ Դարչոյից, որի անունը կապվում է վանքի տան կառուցման հետ, ապա անցնում է Մարտիրոսին՝ վերջինիս անվանելով «կիսախելագար մի մարդ», որ ամենից «շատ սիրում էր իր շներին, որոնք բոլորն էլ մի գույնի և մի բոյի էին»⁸⁹: Ուշագրավ է նաև մյուս կառավարչի՝ Կուրթանեցի Տիգրանի կերպարը, որ հայտնի է «հոգեբաժին» հարկը կրկնապատկելով և Մարցում խանութ բացելով:

Իրականում 1901 թ.-ին Մարցի կալվածքի կառավարիչ է եղել Հովհաննես Շահբազյանը, որին գյուղացիներն անվանել են «Շահ-Աբաս», սրան 1904 թ.-ին հաջորդել է Հովհաննես քահանա Վերանյանը, ապա 1907 թ.-ին՝ Սարգիս Սահակյանը, որին էլ 1909 թ.-ին հաջորդել է Ռոստոմ Թումանյանը: Սակայն Բակունցը չգիտի ո՞չ Հովհաննես Վերանյանի, ո՞չ Սարգիս Սահակյանի՝ Մարցի վանքապատկան կալվածքի կառավարիչ լինելու մասին: Ըստ ակնարկի՝ Շահ-Աբաս անվանված կառավարչի «օրը կարճ է տևում, որպես դաժան դև հանկարծ հայտնվում է Ռոստոմը, որ մինչ այդ աղքատ անտառապահ էր, ուներ լղար մի ձի և ժանգոտ թվանք: Նա մոռացնել է տալիս բոլորին և հասցնում այն վիճակին, որ Մարց գյուղում երանի տալով են սկսում մտաբերել Դարչոյին ու Մարտիրոսին և կասկածում, թե չլինի՞ ծնվել է Նեռը, և աշխարհը հասել է իր վախճանին»⁹⁰: Բակունցը քիչ անց գրում է. «Նա միանգամից իրեն բաց չթողեց: Ասպարեզ մտավ իբր բարեսիրտ, նագով քայլեց, շատ կամաց, որ հետո ոստյուն անի և ճանկերը խոր խրի»⁹¹:

⁸⁶ Անդ:

⁸⁷ Հայաստանի ազգային արխիվ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 3235, նաև ֆ. 53, ց. 1, գ. 2487, նաև ֆ. 53, ց.1, գ. 2512, նաև ֆ. 56, ց. 18, գ. 834, նաև ֆ. 56, ց. 18, գ. 1047:

⁸⁸ Բակունց Ա., Երկեր չորս հատորով, հտ. 2, էջ 438:

⁸⁹ Անդ, էջ 440:

⁹⁰ Անդ, էջ 441:

⁹¹ Անդ, էջ 442:

Ռոստոմը ներկայացվում է որպես ընչաքաղց ու նյութապաշտ մարդ, որ եթե մեկի մոտ «մի լավ բան տեսներ, խլում էր...»⁹²: Սա դեռ քիչ է, Ռոստոմին ներկայացնում է նաև որպես անբարոյականի. «Ռոստոմն անում է այն, ինչ մինչ այդ ոչ ոք չի արել: Գյուղի սիրուն հարսն էլ նրա աչքին դառնում է գեր ոչխար, որ միայն իր հոտին է սազական: Եվ եթե նրան չէր հաջողվում ուզածն անել, տուգանք էր գրում, միևնույն ժամանակ իմաց տալիս, որ եթե կնոջն ուղարկի իրեն մոտ, կարող է տուգանքը ջնջել»⁹³:

Սա պարզապես անհնար է պատկերացնել նահապետական բարքերով ապրող հայ գյուղաշխարհում: Այս զրուցապատումը Ռոստոմի սպանությունից շատ տարիներ հետո լայն տարածում գտած սուտ է, որը Չատի բիծան պատմել է Բակունցին: Անհավանականը արժանահավատ դարձնելու նպատակով Չատի բիծան շարունակում է. «Մի անգամ աչքն ընկնում է մեկի կնոջ: Հետևում է, և այն ընկնում, երբ միամիտ կինն աղբյուրն է գնում, թաքստոցից դուրս է թռչում, փորձում է նրան բռնել: Սարսափահար կինը փախչում է: Հենց նույն օրն էլ Ռոստոմն իմաց է տալիս այդ կնոջ ամուսնուն, որ պրիստավին արդեն մատնել է նրանից գանձվելիք տուգանքի մասին: Մարդ են մեջ գցում և միայն նրա միակ կովն առնելուց հետո Ռոստոմը համաձայնվում է տուգանքը զիջել: Իսկ կովին կոչում է նրա կնոջ անունով»⁹⁴:

Ասվածն անմարդկային մի արարք է, որ առավել քան անհավանական է, ավելին՝ հարիր չէ Տեր Թադևոսի կողմից քրիստոնեական դաստիարակություն ստացած մարդուն, որ մեծացել է Հովհաննես Թումանյանի հետ:

Շարունակության մեջ Բակունցը պատմում է, որ Ռոստոմի հրամանով անտառապահը գիշերով այցելում է աղքատ գյուղացու տուն, և «երեխաները տեսնում են, թե ինչպես յափունջավոր մի մարդ մոր թևից բռնած դուրս տարավ»⁹⁵:

Իսկ Չատի բիծան ավելացնում է. «Նրան գերի էին տարել, որ առավոտը մարդը գնար վանքի տունը...»⁹⁶:

Այս խոսքից անմիջապես հետո Բակունցը գրում է. «Երկու շաբաթ չանցած անտառի ճանապարհին երեք անգամ կրակում են: Եվ անտառապահները գյուղից դուրս կվազեին կրակոցի վրա, գետի մյուս ափին, անտառի միջից վրնջավով դուրս է փախչում սպիտակ ձին՝ Ռոստոմի արնոտ դիակը թամքից կախ ընկած, մի ոտքն ասպանդակի մեջ»⁹⁷:

Ակնարկում Ռոստոմի սպանության հանգամանքները մնում են անորոշ. «Համարյա չիմացանք, թե ով սպանեց նրան: Երեք հոգի են եղել, ձյունի վրա ոտնատեղերը տեսանք... Ծառի տակ փոս էին արել, նստել... Ծատ էլ պապիրոս էին քաշել.

⁹² Անդ:
⁹³ Անդ, էջ 442–443:
⁹⁴ Անդ, էջ 443:
⁹⁵ Անդ, էջ 445:
⁹⁶ Անդ:
⁹⁷ Անդ:

մենակ էն, որ տունը քարափի գլխին էր... Եփրեմ էր անունը... երեքից մինը նա էր... էն երկուսը մինչի օրս էլ չիմացվեց: Հենց դրանով էլ Եփրեմի տունը փչացավ... պատերը մնում են քարափի գլխին... կնիկը գարունքվա դեմ մեռավ. երեխեքն էլ բարեկամները տարան, մեծ տղան հիմա զինվորության մեջ է»⁹⁸:

Ակնարկում խոսվում է նաև Ռոստոմի մարդկանց վրեժխնդրության մասին. «Տանում են պրիստավի մոտ, քննություն են անում, երկուսին էլ ուղարկում են բերդ: Բայց տեղ չեն հասնում... Ռոստոմի մարդիկ վրա են տալիս և երկուսին էլ թրերով մորթում, գլուխը մի ձոր են գցում, թևը՝ մի»⁹⁹:

Ակնարկի վերջում Բակունցը Չատի բիծայի բերանով ներկայացնում է իր բուն ասելիքը. «Ազատությունը որ եկավ, մի գիշերում վանքի տունը ցրիվ տվինք, քարերը ձորը թափինք: Էն օրվանից թավադի հետքն էլ չքացավ, վանքինն էլ...»¹⁰⁰:

Այս տխրահոշակ ակնարկից հետո Բակունցը գրել է «Խաչի ստրուկները» վերնագրով կինոսցենար, որի հիման վրա Մարց գյուղում կատարվել են շարժանկարի նկարահանումներ:

Շարժանկարի նպատակը ևս ակնհայտ է. այն է՝ ժամանակի ոգուն համահունչ՝ ստեղծել հայ գյուղացուն հարստահարող կուլակի կերպարը: Այս նպատակին հասնելու համար Բակունցը դիմում է համապատասխան միջոցների, որոնք օրերի հեռվից վերարժևորման կարիք ունեն:

Նախ՝ ուշադրություն դարձնենք «Խաչի ստրուկները» խոսուն վերնագրին: Պարզ է, որ խոսքը Մարցի վանքապատկան կալվածքի գյուղացիների ստրկական վիճակի մասին է: Այդ նպատակով էլ Բակունցը ստեղծում է եկեղեցական միջավայրի պատկերը. «Եկեղեցու անդրրի մեջ գեներալը եպիսկոպոսին (կադր 6) հրովարտակ է տալիս: Հրովարտակի հանձնման արարողությունը»¹⁰¹: Այս կադրը պատմական նշանակություն ունեցող փաստի վավերագրում է. այսպես՝ 1903 թ. հունիսի 12-ին Նիկոլայ 2-րդ ցարի հրամանով վանքապատկան կալվածքները դարձնում են պետական, որը հանդիպում է լուրջ դիմադրության, և ստիպված 1905 թ.-ի օգոստոսի 1-ին ցարը եկեղեցուն է վերադարձնում կալվածքը: Շարժանկարի առաջին մասում եպիսկոպոսն ասում է. «ՄԵՐ ՀՈՂԵՐԻ ՎՐԱ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԸ ԲՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ Է ՀԱՍՏԱՏԵԼ»¹⁰², որին հաջորդում է հրովարտակը՝ հարկերի և տուրքերի կանոնադրությունը:

Շարժանկարի երկրորդ մասում հայտնվում է Ռոստոմը՝ որպես եկեղեցական հողերի կառավարիչ, որ նկուղում արգելափակել է տալիս կարգազանց գյուղացի Անդոյին: Այդ պահին Ռոստոմին է մոտենում հեծելապահակը և հայտնում. «ՍՐԲԱ-ՋԱՆԸ ԳԵՏԻ ՄՈՏ Է»¹⁰³: Շարժանկարի սակավ խոսքերից մեկն էլ Անդոյի հոր՝ Դի-

⁹⁸ Անդ, էջ 446:

⁹⁹ Անդ:

¹⁰⁰ Անդ:

¹⁰¹ Գաապարյան Դ., Ակսել Բակունց, էջ 348:

¹⁰² Անդ, էջ 350:

¹⁰³ Անդ, էջ 355:

լանի՝ սրբազանին ուղղված խոսքն է. «ՈՐԴՈՒՄ՝ ՄԻԱԿ ԿԵՐԱԿՐՈՂԻՆ, ՌՈՍՏՈՍԸ ԲԱՆՏԱՐԿԵԼ Է: ԽՂԾԱ, ՀԱՅՐ, ԾԵՐՈՒԿԻՍ... ԱԶԱՏԻՐ»¹⁰⁴: Ապա ներկայացնվում է մի տեսարան, ուր Ռոստոմը գլխարկը հանելով վազում է դեպի վանականը, վերջինս մեկնում է ձեռքը, Ռոստոմը համբուրում է, այնուհետև բռնում է ձին, և վանականն իջնում է ձիուց: Ռոստոմը ցույց է տալիս հավաքած բնամերթային հարկերը, իսկ սրբազանն ասում է. «ՍԻՆՈՂԸ ԳՈՂ Է ՔԵԶԱՆԻՑ: ԸՆԴՈՒՆԻՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՕՐՀ-ՆԱՆՔԸ»¹⁰⁵: Ռոստոմը խոնարհ գլուխ է տալիս, և այդ պահին նրա դեմքի արտահայտությունն ասում է. «ԵՍ ՁԵՐ ԾԱՌԱՆ ԵՄ: ՊԱՏՐԱՍ ԵՄ ԱՄԵՆ ԻՆՉԻ: ԱՆՈՒՄ ԵՄ ՈՒԺԵՐԻՍ ՆԵՐԱԾԻՆ ՉԱՓՈՎ»¹⁰⁶:

Քիչ անց նաև սրբազանը հնչեցնում է Դիլանի խնդրանքի պատասխանը. «ՌՈՍՏՈՍԻՑ ԱՎԵԼԻ ԲԱՐԻ ՉԵՍ ԳՏՆԻ: ՆՐԱ՝Ն ԽՆԴՐԻՐ, ԵՍ ԱՅՍՏԵՂ ՀՅՈՒՐ ԵՄ»¹⁰⁷: Սակայն սցենարի հեղինակն այստեղ մի ակնարկ է անում. Ռոստոմն ակնդետ դիտում է Անդոյի կնոջը՝ Մինային, ապա «Տնտղելով նրան՝ Ռոստոմը մոտենում է պատուհանին»¹⁰⁸ և հրամայում է ազատ արձակել Անդոյին:

Շարժանկարի երրորդ մասում «Խոտին նստած՝ Մինան ծիծ է տալիս երեխային և հաց ուտում»¹⁰⁹: Ռոստոմը նկատում է նրան և նայում է սևեռուն հայացքով: Մինան գլխաշորով ծածկում է կուրծքը: Ռոստոմը առաջ է գնում, Մինան սարսափած փախչում է: «Նայելով նրա ետևից՝ Ռոստոմը բացականջում է.

18. ՀԻՄԱՐ...»¹¹⁰:

Անդոն կռահում է կատարվածը, գոտեմարտ է սկսվում Ռոստոմի ու Անդոյի միջև: Ռոստոմը մտրակով հարվածում է Անդոյին: Հաջորդող տեսարաններում Ռոստոմը խստորեն հարկ է պահանջում նրանցից: Դիլանի խոսքին ի պատասխան, թե ոչինչ չունենք, Ռոստոմն ասում է. «ՈՉԻՆՉ ՉՈՒՆԵՍ: ԳՈՐԳԴ ՏՈՒՐ»¹¹¹: Եվ այս տեսարանն ավարտվում է պատերազմի գույժով:

Չորրորդ մասում Անդոն պատերազմ է գնացել, իսկ Ռոստոմը կրկին փորձում է սիրահետել նրա կնոջը: Այս մասին հեղինակն ակնարկներ է անում. այսպես՝ Մինան այլ կանանց հետ գետի մեջ է, ոտքերը բաց են, Ռոստոմը դիտում է, Դիլանը նկատում է, քար է նետում, որն ընկնում է ջուրը, և հարսը ցնցվելով բարձրացնում է գլուխը, ապա նկատում Ռոստոմին և իջեցնում փեշը:

Մեկ այլ տեսարանում այլ գյուղացուց հարկ վերցնելու առիթով հանդիպում ենք հետևյալ պատկերին. «Ինչպես հալածված ճագար՝ կողովից նայում է աղքատ հագնված ջահել մի կին:

76. Ձեռքից բռնած՝ Ռոստոմը բարձրացնում է նրան:

¹⁰⁴ Անդ, էջ 356:

¹⁰⁵ Անդ:

¹⁰⁶ Անդ, էջ 357:

¹⁰⁷ Անդ:

¹⁰⁸ Անդ:

¹⁰⁹ Անդ, էջ 358:

¹¹⁰ Անդ, էջ 359:

¹¹¹ Անդ, էջ 363:

77. Գյուղացին դռների մոտ ականջ է դնում: Դեմքին՝ տագնապ»¹¹²:

Սցենարի այդ մասն ավարտվում է այսպես. Ռոստոմը գիշերով թակում է Մինայենց տան դուռը: Պառավը բացում է՝ կարծելով, թե պատերազմում գտնվող Անդոյից նամակ է եկել: Տեսնելով Ռոստոմին՝ հարս ու սկեսուր սարսափում են: Ռոստոմն առաջ է գնում: Պառավը կանգնում է նրա ու հարսի միջև, Ռոստոմը հրում է պառավին, վերջինս ընկնում է: Մինան, կացինը թափահարելով, մոտենում է Ռոստոմին, որը դուրս է գալիս տնից:

Այս մասում Բակունցն ակնհայտորեն տուրք է տվել Մոսկորի գյուղերում տարածված Ռոստոմի բարոյականության վատ համբավին:

Շարժանկարի հինգերորդ մասում հայտնվում է Լենինը, որի մի խոսքը շատ կարևոր է. «ՆՈՂԸ ԳՅՈՒՂԱՑԻՆԵՐԻՆ»¹¹³: Ապա Անդոն ու Ռոստոմը կռվում են, հաջորդ առավոտյան Ռոստոմն անցնում է քերծի տակով, Անդոն դուրս է գալիս, նշան բռնում և հրացանի կրակոցով սպանում Ռոստոմին. Բակունցը գրում է. «123. Պատգարակի վրա տանում են Ռոստոմի դիակը:

124. Կոմիսարի գլխավորությամբ արշավում է դաշնակցականների ջոկատը:

125. Ջոկատի մեջ է Ռոստոմի հեծելապահակը»¹¹⁴:

Պարզ է, ժամանակն իր հետքն է թողել այս ստեղծագործության վրա: Ռոստոմը ներկայացվում է իբրև դաշնակցական, որ սովետականացման և կոլեկտիվացման ժամանակներում համարվում էր ժողովրդի թշնամի: Քանդում են նաև վանքապատկան կալվածքը՝ տրորելով ընկած խաչը:

Խորհրդային տարիների գաղափարական ողջ մթնոլորտը՝ հակակեղեցական միտումներով, կուլակաթափությունը, կոլեկտիվացումը, 1920–30–ական թվականների խառնակ ժամանակների օրախնդիր հարցերն էին, որոնց տուրք տալով՝ Բակունցը ստեղծել է չարագործ ու հարստահարող դաշնակցական կուլակ Ռոստոմի կերպարը: Եվ սա այն դեպքում, երբ դաշնակցական լինելը մահացու մեղք էր այդ ժամանակներում, որի մեջ կոմունիստ գրողները մեղադրում էին նաև իրեն՝ Ակսել Բակունցին: Այսպես՝ 1934 թ.–ի հուլիսի 9–ի գրողների միության նիստի ժամանակ Նաիրի Զարյանը «մի քանի անգամ կրկնեց, որ գալով դաշնակցությունից ես մինչև հիմա մնում եմ դաշնակցական,— Նժդեհի համհարզն եմ և այլն,— ինչպես ասում են, լցվեց իմ համբերությունը և բողոքելով այդ ստոր զրպարտության դեմ, ես դիմեցի և՛ նախագահին, և՛ մյուս ընկերներին, խնդրելով ստիպել, որ Նաիրի Զարյանը հետ առնի իր հայտարարությունը: Հենց այդ ժամանակ ի պատասխան իմ վերջին խնդրին, Նաիրի Զարյանը գոռաց. «Այո, դու դաշնակ ես...»¹¹⁵: Ինչի համար Բակունցը, ինչպես ինքն է գրում Աղասի Խանջանին և այլոց ուղղված արդարացման նամակում, «կորցնելով և՛ գիտակցություն,

¹¹² Անդ, էջ 366:

¹¹³ Անդ, էջ 369:

¹¹⁴ Անդ, էջ 373:

¹¹⁵ Անդ, էջ 381:

և՛ կամք, և՛ համբերություն»¹¹⁶, հարվածել է Նաիրի Ջարյանին, ինչն էլ համարում է «կոմունիստին անվայել քայլ»¹¹⁷:

Ուշադրություն դարձնենք ևս մի հանգամանքի. 1936 թ.-ի հոկտեմբերի 17-ի ցուցմունքում Բակունցը գրում է. «Ինձ հանձնարարված էր ակնարկ գրել ապարանյան գյուղի մասին: Տեղում ծանոթանալով՝ ես շատ ծանր տպավորություն ստացա ապարանյան գյուղի վիճակից և Երևան վերադառնալուց հետո հրաժարվեցի ակնարկ գրելուց: Բայց այն ժամանակվա «Խորհրդային Հայաստան»-ի խմբագիր Ընծակ Տեր-Վահանյանի պահանջով ես գրեցի ակնարկը, որի տպագրական դրոշմվածքը, նայելու համար, ուղարկվեց ՀԿ/ԲԿ Կենտկոմի նախկին քարտուղար Խանջյանին»¹¹⁸: Նկատենք, որ թեև այս խոսքը վերաբերում է այլ ակնարկի, սակայն մեզ հետաքրքրողն այն է, որ Բակունցի բոլոր ակնարկները, որոնք գրվել են «Խորհրդային Հայաստան»-ի խմբագրի պատվերով, պետք է բխեին խորհրդային գաղափարախոսությունից, ուստի մինչև տպագրվելը նաև ստուգվել են Կենտկոմի քարտուղարի կողմից:

Անշուշտ, ասվածը վերաբերում է նաև «Օձի բերանից» ակնարկին, թեև չունենք որևէ ապացույց այդ մասին, սակայն վերոհիշյալ ցուցմունքից բերված հատվածն անուղղակիորեն գալիս է հաստատելու մեր այս պնդումը:

Ցավոք, դառնալով իր ահավոր ծանր ժամանակների գերին՝ Ակսել Բակունցը ստվերել է Ամենայն հայոց բանաստեղծ Հովհաննես Թումանյանի և նրա եղբոր հեղինակությունը:

Բակունցի ակնարկը գրվել է Մարց գյուղի բնակիչ Չատի բիծու՝ Սև Արզումանի տղա Խաչատուրի հիշողությամբ՝ թալանվող անտառը խստորեն պահպանող կառավարչի մասին ժողովրդականացած զրույցի հիման վրա՝ անտեսելով իրական սուպատմական ճշմարտությունը Ռոստոմ Թումանյանի և Մոտկորի անտառների թալանի մասին: Լեոն իր հիշողություններում վկայում է, որ Հովհաննես Թումանյանը «չէր մոռանում միաժամանակ և խիստ դժգոհություն հայտնել, որ գյուղացիներն անխնա կոտորում են ծառերը և չեն հասկանում, որ առանց անտառների նրանց երկիրը անապատ կդառնա»¹¹⁹:

Լեոյի այս հուշը կարևոր տեղեկություն է այն մասին, որ Մարցի անտառները թալանում էին, անտառը կտրում էին նաև գյուղացիները, իսկ դա դուր չէր գալիս Հ. Թումանյանին, որն իր եղբորը նշանակել էր տվել նախ՝ անտառապահ, ապա՝ Մարցի կալվածքի կառավարիչ՝ անտառի թալանը կանխելու նպատակով:

Արխիվային և մամուլում տպագրված նյութերի ուսումնասիրությունը Ռոստոմ Թումանյանի մասին մեզ բերել է բոլորովին այլ եզրահանգման, որին պետք է անդրադառնանք առանձին գրքով: Սակայն այստեղ իբրև ավաճի ապացույց՝ բերեմ Ռոստոմին նախորդած կառավարիչ Սարգիս Սահակյանի՝ «Մշակ»-ում տպագրած

¹¹⁶ Անդ:

¹¹⁷ Անդ:

¹¹⁸ Անդ, էջ 249:

¹¹⁹ Լեո, Երկերի ժողովածու տասը հատորով, հտ. 8, էջ 446:

հողվածից մի հատված. «Պ. Ռոստոմ Թումանեանը երկու տարի շարունակ եղել է իմ օգնականը Մարց կալածքում և ես պետք է ձեռքս սրտիս դրած վկայեմ, որ երբեք չեմ նկատած նրա մէջ ոչ մի այնպիսի բան, որ գոնէ հեռուոր նմանութիւն ունենար նրա դէմ եղած մեղադրանքներին»¹²⁰:

Նախկին կառավարիչը վկայում է. «Եւ շարունակ եկել են ինձ մօտ գանգատելու Ռոստոմի դէմ թէ մարցեցիք, թէ ուրիշ գիւղացիք, մեղադրելով նրան զանազան յանցանքների մէջ: Ես անուշադիր չէի թողնում թէ գանգատները, թէ ասէ-կոսէները ու միշտ հետեւել եմ ստուգելու համար մեղադրանքների ճշտութիւնը և միշտ եկել եմ այն եզրակացութեան, որ մեղադրանքների մեծ մասը զրպարտութիւն է, իսկ միւս մասը թիւրիմացութիւն»¹²¹:

Եզրակացություն. Ռոստոմի՝ ջանասիրությամբ անտառը պահպանելու ձգտումը հակակրանք էր առաջ բերել ոչ միայն անտառի առևտրով զբաղվող մի քանի վաշխառուների շրջանում, այլև առհասարակ անտառից օգտվող գյուղացիների, ուստի և նրա մասին հյուսվել են ժողովրդական տարատեսակ զրույցներ, որոնցից էլ օգտվել է Բակունցը՝ անտեսելով իրական ճշմարտությունը Ռոստոմ Թումանյանի մասին և կոլեկտիվացման ժամանակաշրջանում խորհրդային իշխանությունների պահանջով հանձին Ռոստոմի կերտելով ժողովրդի թշնամի կուլակի կերպար:

ОБРАЗ РОСТОМА ТУМАНЯНА В ПРОИЗВЕДЕНИИ АКСЕЛЯ БАКУНЦА

ВАНО ЕГИАЗАРЯН

Ревностное стремление Ростома – брата Ованеса Туманяна – сохранить лес вызывало неприязнь не только со стороны небольшого числа грабителей, промышленявших торговлей леса, но и в целом со стороны крестьян, использующих лес для своих нужд. В связи с этим о Ростоме Туманяне сложились разнообразные народные предания, ставшие основой произведения А. Бакунца «Из пасти змеи», в котором писатель, подчиняясь требованиям советских властей эпохи коллективизации, в лице Ростома создал образ врага народа – кулака, полностью игнорируя при этом реальные факты.

Ключевые слова: поместье Марц, лесничий, расхищающие лес грабители, столкновение интересов и неприязнь, народные предания, эпоха коллективизации, образ кулака.

¹²⁰ Հորիզոն, 1914 մարտի 8, թիվ 51:

¹²¹ Անդ:

ROSTOM TOUMANYAN'S CHARACTER IN AKSEL BAKUNTS' CREATION

VANO YEGHIAZARYAN

Hovhannes Toumanyán's brother Rostom was an ardent forest-protector, a fact which always aroused some antipathy among usurers especially those dealing with wood trade and other peasants of the estate and nearby villages. A series of folk tales and talks were interwoven dedicated to him and his deeds, which later were used by Aksel Bakunts. The writer quite ignoring the real truth about Rostom Toumanyán created an image of a national enemy, 'a hostile kulak' (prosperous peasant) on the Soviet authorities' order.

Key words: *estate of Marts, forester, forest – plundering usurers, conflict of interests and antipathy, folk talks, period of collectivization, image of a prosperous peasant.*